

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

УДК: 343. 23

О. О. КВАША,
доктор юридичних наук

ЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКОЇ КАТЕГОРІЇ ПРИЧИННОСТІ У КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ: ТРАДИЦІЇ ТА СУЧАСНІСТЬ

Протягом усієї історії дослідження причинності в кримінальному праві триває дискусія щодо можливості створення власного поняття причинного зв'язку, тобто ігноруючи філософські постулати. Вирішуючи проблему відповідальності, кримінальне право не має у своєму арсеналі власних засобів для вирішення проблеми причинності, а використовує при цьому здобутки філософії. Традиційно та в сучасних умовах розвитку кримінально-правової науки домінуючою є позиція, що в основі кримінально-правового розуміння причинного зв'язку має бути філософське вчення причинності як учення про об'єктивні закономірності розвитку природи й суспільства.

Ключові слова: причинність, детермінізм, кримінальна відповідальність, еволюція, активність, наслідок, зв'язок.

Кваша О. А. Значение философской категории причинности в уголовно-правовых исследованиях: традиции и современность

На протяжении всей истории исследования причинности в уголовном праве продолжается дискуссия о возможности создания собственного понятия причинной связи, то есть игнорируя философские постулаты. Решая проблему ответственности, уголовное право не имеет в своем арсенале собственных средств для решения проблемы причинности, а использует для этого достижения философии. Традиционно и в современных условиях развития уголовно-правовой науки господствующей является позиция, что в основе уголовно-правового понимания причинной связи должно быть философское учение причинности как учение об объективных закономерностях развития природы и общества.

Ключевые слова: причинность, детерминизм, уголовная ответственность, эволюция, активность, следствие, связь.

Kvasha O. Value philosophical category of causality in criminal law research: tradition and modernity

Throughout history, the study of causation in criminal law is an ongoing discussion about the possibility of creating their own concept of causation, ie ignoring the philosophical tenets. Solving the problem of responsibility, criminal law has in its arsenal own means to address the problem of causality, and uses thus achievements of philosophy. Traditionally and in mod-

ern terms of criminal jurisprudence dominant position is that the basis of legal understanding of the causal connection must be philosophical doctrine of causality as the doctrine of objective laws of nature and society.

Key words: *causality, determinism, criminal liability, evolution, activity, result, communication.*

**Жодна річ не виникає безпричинно,
але в силу причинного зв'язку і за необхідністю.**

Левківн

Сучасне кримінальне право України дедалі частіше звертається до дослідження причинної зумовленості злочинної поведінки та проблеми притягнення до відповідальності за наявності інших форм детермінуючого зв'язку. Традиційно як теорія, так і практика вітчизняного кримінального права виходять із основного принципу, відповідно до якого «супільно небезпечні наслідки можуть бути поставлені у вину особі лише за умови, що вони перебували в причинному зв'язку з її дією або бездіяльністю»¹. Загалом проблеми причинності не втрачають свого наукового значення вже протягом багатьох століть. У філософії проблему причинності розробляли Я. Ф. Аскін, В. Г. Іванов, Ю. Б. Молчанов, Б. С. Українцев, Р. С. Сейфуллаєв, М. Е. Омелянівський, М. О. Парнюк, О. С. Разумовський, В. М. Сагатовський, Ю. В. Сачков, В. Я. Пермінов, І. С. Алексєєв, С. Д. Цалін, В. П. Огородніков та багато інших. Значний внесок у розроблення цієї проблеми серед дослідників-криміналістів зробили С. Р. Багіров, М. С. Грінберг, П. С. Дагель, М. Д. Дурманов, С. О. Єфремов, М. І. Ковальов, О. М. Костенко, В. М. Кудрявцев, Б. О. Курінов, І. П. Лановенко, В. Г. Макашвілі, В. Б. Малінін, П. С. Матишевський, А. А. Музика В. А. Мисливий, В. А. Нерсесян, А. А. Піонтковський, В. С. Прохоров, О. Б. Сахаров, О. Я. Светлов, Т. Л. Сергєєва, М. Д. Сергієвський, Г. В. Тімейко, О. Л. Тимчук, А. Н. Трайнін, М. Г. Угрехелідзе, Т. В. Церетелі, С. Д. Шапченко, М. Д. Шаргородський, М. П. Яблоков, Н. М. Ярмиш, С. С. Яценко та ін. У працях цих учених містяться основи сучасних підходів до кримінально-правового розуміння причинності. Однак протягом останніх років фундаментальні теоретичні дослідження філософських засад причинності в кримінально-правовій науці в Україні не здійснювались, тому встановлення ролі та значення філософської категорії причинності у сучасних кримінально-правових дослідженнях є метою цієї статті.

Філософська категорія причинності є основою доктринального кримінально-правового обґрунтування підстави кримінальної відповідальності за вчинений злочин. Категорія причинності має загальний характер і пов'язана з проблемою свободи й відповідальності. Очевидно, саме в цих філософських положеннях міститься обґрунтування важливості та унікальності категорії причинності у кримінально-правовій науці.

Кримінальне право на сучасному етапі має потребу в уточненні й поглибленні знання про філософську категорію причинності. Так, учені зауважують, що професійний всебічний аналіз статистичних матеріалів про кількість злочинів і самогубств, використовуючи узагальнюючі показники, дає можливість

стверджувати про певні закономірності та *причинну зумовленість* подібних злочинних вчинків та інших правопорушень². Причинність являє собою відношення між речами. Речі можуть співіснувати, або ж можуть взаємодіяти, а можуть і спричиняти, породжувати одна одну.

Встановлення причинного зв'язку має вагоме значення для обґрунтованого притягнення винної особи до кримінальної відповідальності, саме тому кримінально-правова наука приречена на звернення до філософських категорій, зокрема до таких як детермінація, причина, наслідок, свобода тощо. Саме філософія вивчає найбільш загальні властивості, зв'язки й відносини речей, закономірності розвитку, які діють у природі, суспільстві та людському мисленні. І хоча філософське поняття причинності ще не розкриває конкретних властивостей, форм і різновидів причинних зв'язків, які бувають у різних сферах життя природи й суспільства, філософське дослідження зв'язків та відносин має методологічне значення для спеціальних наук. Тому слід погодитись з позицією, що спроби вирішити питання про причинний зв'язок у праві незалежно від розв'язання цієї проблеми тим чи іншим філософським напрямом є бездоказовими³. І до сьогодні у кримінальному праві панує така позиція: питання про причинний зв'язок є загальнофілософським, і тільки на базі загальнофілософських поглядів він може бути вирішений у кримінальному праві (В. Д. Малінін, С. О. Єфремов, Г. В. Тімейко, Н. М. Ярмиш та інші)⁴. Кримінальне право вирішує проблему не причинності, а відповідальності, тому не створює особливого поняття причинного зв'язку, незалежного від філософського поняття причинності⁵. Вирішуючи проблему відповідальності, кримінальне право не має у своєму арсеналі власних засобів для вирішення проблеми причинності, а використовує при цьому здобутки філософії.

Поряд з тим слід погодитись, що кримінальне право має власний самостійний предмет, тому використовувати категорії та поняття інших наук у незмінному і непристосованому для власних завдань вигляді не може. Зауважу, що кримінально-правова доктрина оперує переважно поняттям «причинний зв'язок», а не «причинність». Так, дослідниця герменевтики кримінального закону З. А. Загинеєв зазначає, що у КК існують такі особливості законодавчих конструкцій основних, кваліфікованих і привілейованих складів злочинів: 1) використання метонімії, що проявляється у перенесенні назви з учасника соціальної події на саму соціальну подію, з діяча на діяння; 2) описання суспільно небезпечних діянь не дієсловами, а віддієслівними іменниками. В окремих випадках відповідні терміни можуть позначати як діяння, так і наслідки, а відтак, *і причинний зв'язок між ними...*⁶ Це має своє пояснення. Так, філософи переконують, що генетичний, продуктивний *зв'язок* причини й наслідку виступає найважливішим аспектом причинності⁷. Наведу лише один із численних прикладів: одна з правових позицій, викладених ВСУ в постанові від 20 листопада 2014 р. у справі щодо Р., наполягаючи на відсутності складу злочину, передбаченого частиною другою ст. 286 КК, і на тому, що винуватим у вчиненні ДТП є потерпілий, оскільки саме його дії знаходяться в *причинному зв'язку з наслідками, які настали*⁸. Зазначимо, що за будь-яких підходів до суті причинності зміст і значення термінів «причина» і «наслідок» залишаються

незмінними: причина виступає як чинник, який зумовлює наслідок. Водночас правомірним є зворотнє твердження, що наслідок визначається через причину. Тому наслідок є вторинним, адже ним є тільки те, що породжується причиною. Поняття причини й наслідку виробилися в процесі суспільної практики та пізнання світу. Аргументи на користь того, що причина й наслідок завжди одночасні, полягають в існуванні двох принципів: перший – ніщо не існує само по собі, поза відношенням, усе є чим-небудь щодо іншого. Другий принцип – протилежності не існують одна без одної, а причина й наслідок – протилежності.

Еволюція категорії причинності пов'язана також із відображенням реальних зв'язків у соціальному житті людей. Як відомо, процес формування і розвитку категорії причинності мав тісний генетичний зв'язок з формуванням і розвитком просторово-часових характеристик. І лише в процесі розвитку людина поступово починає усвідомлювати не лише доступні чуттєвому сприйняттю просторові співвідношення і часові послідовності явищ, а й необхідний характер зв'язку між ними.

При вирішенні безпосередньо проблеми співвідношення аналізованих понять більшість із філософських концепцій причинності виходить з того, що *причинність являє собою головну та особливу форму детермінації*, сутність якої – у тому, що одне явище (причина) породжує інше (наслідок) за певних умов. Причинність іноді визначають як центральний принцип детермінізму⁹. Однак спільним у всіх підходах є розуміння причинності як породження одного явища іншим, причому причина приводить до певних наслідків за певних умов. Адже детермінізм передбачає не лише породження, а значно більший набір детермінуючих чинників та дій, зокрема умови, за яких причина діє, роль необхідності та випадковості, можливості та дійсності та їх співвідношення в процесі детермінації, специфічний вплив цілого на частини, змісту на форму тощо.

Причинність є поняттям вужчим за детермінізм, хоча й основною його формою, адже не випадково майже до початку ХХ ст. уявлення про детермінізм зводилися до причинності. Оскільки в загальних рисах причинність розуміється як породження одного явища іншим, можна дійти висновку, що саме причинність розкриває активну природу детермінації. У філософській літературі активність виокремлюється і щодо причинності, і щодо детермінізму. Вітчизняний філософ М. О. Парнюк подібну тезу висуває щодо детермінізму: принцип детермінізму виражає активність матерії, її саморух¹⁰. Потреба пояснення руху, який являє собою взаємодію як активний процес, його джерел і породила детермінізм. Виокремлюючи непричинні форми детермінації, не слід забувати, що породження існуючих форм буття неможливе поза категорією причинності. Так, у фундаментальній праці вітчизняних учених «Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи» наголошується, що принцип означає вимогу побудови знання за схемою, в якій всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою, кожен умовивід виводиться з інших умовиводів на основі певних правил логіки. В основі діалектики лежать принципи загального зв'язку і загального розвитку, *причинності і детермінізму*, системності, історизму, об'єктивності і конкретності¹¹.

Слід зауважити, що як у філософії, так і в кримінальному праві непоодинокими є випадки змішування категорій детермінізму та причинності. Зокрема, В. Я. Пермінов писав, що детермінізм – це погляд на світ з точки зору принципу причинності¹². При ототожненні причинності й детермінізму причинний зв'язок визнається єдиним типом зв'язку і детермінації. Такий суперечливий підхід притаманний і юридичній науці. Представник кримінально-правової науки А. А. Тер-Акопов уважає, що така особливість детермінізму, як саме активність зв'язків і відносин, що утворюють його, робить детермінізм тотожним з причинністю, його можна трактувати і як причинність у широкому розумінні, що виключає властивість породження, характерну для причин у вузькому значенні слова. Автор робить висновок, що у кримінальному праві можна обмежитись використанням категорії причинності¹³.

Загальновідомо, що категоріальний апарат кримінально-правової науки повинен відповідати вимогам чіткості та однозначності. Тому слід уникати використання понять, які є різними за змістом, у якості синонімічних. Не уникала цього правила і філософія. Я. Ф. Аскін наполягає, що неприпустимість вживання понять «детермінізм» і «причинність» як синонімічних визначається вже самою категоріальністю слів, що виражають ці поняття. До вимог, яким мають відповідати поняття, розглядані як категорії, крім загальності, фундаментальності, максимальної узагальненості, повинна бути віднесена «така ознака, як несинонімічність». Якщо дві категорії виражають одне й те саме – одна з них зайва¹⁴. Однак при вирішенні проблеми співвідношення понять детермінізму та причинності ми констатуємо, що за змістом вони не є синонімічними, тому й використовувати їх як тотожні не слід ні у філософії, ні, відповідно, у кримінальному праві.

Таким чином, слід підсумувати, що у філософській думці в результаті наукового пізнання відбулась еволюція від визнання причинності єдиною формою детермінізму до виокремлення її як основної форми, проте не єдиної. При цьому саме причинність розкриває активну природу детермінації. Отже, в сучасній кримінально-правовій науці переважає розуміння причинності як основної форми детермінізму.

Вивчення в межах кримінально-правової науки філософських основ причинності, як і багатьох інших філософських категорій, становить неабиякі складнощі. Це зумовлено насамперед тим, що «у філософії, на відміну від інших наук, єдності думок немає практично з жодної проблеми. Адже в усі часи й у всіх народів філософія, як, втім, і інші вчені, уміли говорити між собою «езопівською мовою»¹⁵. Австрійський філософ Л. Вітгенштайн, який також займався проблемою походження причинності, висловлював подібну до наведеної думки Н. М. Ярмиш, що все суто філософське належить до того, що може бути лише показане, що є спільним між фактом і його логічним образом. Ця думка впливає з того погляду, що у філософії не можна сказати нічого точного, кожне філософське речення неправильне граматично, і найбільше, чого можна сподіватися від філософської дискусії, – це підготувати людей, щоб вони могли побачити, що філософська дискусія є помилкою¹⁶.

Той беззаперечний факт, що у філософії не існує загально визнаних підходів, зумовлює обережність учених-криміналістів у використанні понять і кате-

горій філософії у кримінально-правових дослідженнях. Тому у кримінальному праві триває і досі дискусія про можливість існування кримінально-правової причинності. Так, О. Л. Тимчук вважає, що кримінально-правова наука може використовувати власне розуміння причинного зв'язку, виділивши ознаки юридично значущої причинності з урахуванням специфіки потреб кримінального права¹⁷. На думку автора дисертації на тему «Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину», філософське і кримінально-правове розуміння причинного зв'язку не перетинаються, а запропонована ним власна теорія прямого причинного зв'язку заснована на такому пріоритеті, як незалежність від філософії. Ми погоджуємось із критичною оцінкою такого положення офіційного опонента по цій дисертації професора В. О. Навроцького, який зазначає, що думка про те, що кримінально-правові проблеми можуть вирішуватися без опори на філософію – то це явний перегин¹⁸. Очевидно, необхідним є визнання того, що проблема причинності може бути вирішена лише на підставі філософського вчення про природні закони причинності. Крім того, повинні бути певні узагальнені передумови для уніфікованого розв'язання проблеми причинності у кримінальному праві.

Ми дотримуємося позиції, що питання про причинний зв'язок у кримінальному праві неможливо вирішити без установлення сутності причинності у філософії. Щоразу, коли йдеться в будь-якому сенсі (науковому чи побутовому) про причину, уживається слово «викликає», «породжує». Онтологічна ознака причинного зв'язку – «породження» – не може бути формалізована, оскільки «породження» формалізації не піддається, його не можна обчислити¹⁹. Отже, складність і невизначеність цього поняття на загальнонауковому, філософському рівні детермінує відповідні складнощі при виокремленні ознак причинності в юридичній науці.

На думку також і вчених у галузі кримінального права, суть причинності полягає у породженні. Так, А. А. Музика, С. Р. Багіров підтримують позицію Н. М. Ярмиш, що саме породження є атрибутом причинного зв'язку²⁰. Г. В. Тімейко ще в минулому столітті зазначав, що будь-який причинний зв'язок охоплює процес руху, перенесення частини тіла чи руху від одного явища до іншого, тому сутність причини полягає в активній породжуючій діяльності, у породженні наслідку²¹.

Отже, науковцями доведено, що поняття причинності у філософії базується на змістовому ядрі «активність, рух, дія», що адекватне із розумінням породження. У взаємозв'язку поняття «активність – породження» виявляється сутність і зміст філософської категорії причинності.

Таким чином, слід узагальнити висновки. Протягом усієї історії дослідження причинності в кримінальному праві триває дискусія щодо можливості створення власного поняття причинного зв'язку, тобто, ігноруючи філософські постулати. Проте традиційно та в сучасних умовах розвитку кримінально-правової науки панівною є позиція, що в основі кримінально-правового розуміння причинного зв'язку має бути філософське вчення причинності як учення про об'єктивні закономірності розвитку природи й суспільства.

1. *Кримінальне право* України: Загальна частина : підручник / В. І. Борисов, В. Я. Тацій, В. І. Тютюгін та ін. ; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-е вид., переоб. і доп. Харків : Право, 2015. С. 142-143; 2. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи.* / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ: ВАІТЕ, 2015. С. 65; 3. *Пионтковский А. А.* Учение о преступлении по советскому уголовному праву. Общая часть Москва : Юрид. лит, 1961. С. 186; 4. *Малинин В.* Идеи М. Д. Шаргородского в современной концепции причинности // Уголовное право. – 2004. – № 3. С. 50; 5. *Сергеева Т. Л.* Вопросы виновности и вины в практике Верховного Суда СССР по уголовным делам. Москва-Ленинград : Изд-во АН СССР, 1950. С. 75; *Энциклопедия уголовного права* : в 12 т. / отв. ред. В. Б. Малинин. Санкт-Петербург : Издание проф. Малинина Санкт-Петербург: ГКА, 2005–2009. – Т. 4: Состав преступления. – 2005. С.314; 6. *Загшей З.* Кримінально-правова герменевтика: монографія. Київ : Видавничий дім «АргЕк», 2015. С. 120; 7. *Огородников В. П.* Познание необходимости: детерминизм как принцип научного мировоззрения. Москва : Мысль, 1985. С. 76; 8. *Дудоров О. О., Письменский С. О.* Проблеми кримінально-правової безпеки дорожнього руху в контексті забезпечення однаковості судової практики // Міжнародний журнал «Право і суспільство» / за ред. д-ра юрид. наук, проф. Васильєвої В. А. – Вип. 4. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. С. 53; 9. *Філософський енциклопедичний словник* / за ред. відп. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. С. 152; 10. *Парнюк М. А.* Принцип детерминизма в системі матеріалістическої діалектики. Київ : Наукова думка, 1972. С. 53; 11. *Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи.* / Ю. В. Баулін, М. В. Буроменський, В. В. Голіна та ін. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 600; 12. *Перминов В. Я.* Проблемы причинности в философии и естествознании. Москва : Изд-во Москов. ун-та, 1979. С. 112; 13. *Тер-Акопов А. А.* Преступление и проблемы нефизической причинности в уголовном праве. Москва : ЮРКНИГА, 2003. С. 276; 14. *Аскин Я. Ф.* К вопросу о категориях детерминизма // Современный детерминизм и наука. Т. 1: Общие проблемы детерминизма. Новосибирск : Сиб. отд. изд-ва «Наука», 1975. С. 40– 41; 15. *Ярмыш Н. Н.* Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монографія / под науч. ред. В. В. Сташиса. Харьков : Право, 2003. С. 10-11; 16. *Витгенштайн Л.* Філософські дослідження. Київ : Основи, 1995. С. 11; 17. *Тимчук О. Л.* Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2005. С. 10; 18. *Навроцький В.* З професорської шухляди. Івано-Франківськ : Фоліант, 2016. С. 669; 19. *Платонов А. В., Сангинов С. С.* Причинность и обусловленность в познании и практике. Ташкент : ФАН, 1990. С. 22; *Ярмыш Н. Н.* К вопросу о практическом значении теоретических исследований в уголовном праве: проблема причинности // Кримінальний кодекс України 2001 р.: Проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. (Львів, 13–15 квіт. 2007 р. Львів : Львів. держ. ун-т внутрішніх справ, 2007. – Ч. 1. С. 132; 20. *Музыка А. А., Багиров С. Р.* Причинная связь: уголовно-правовой очерк. Хмельницкий : Изд-во Хмельниц. ун-та управления и права, 2009. С. 87; 21. *Тимейко Г. В.* Общее учение об объективной стороне преступления. Ростов : Изд-во Ростов. ун-та, 1977. С. 118.

Kvasha O. Value philosophical category of causality in criminal law research: tradition and modernity

Modern criminal law Ukraine are increasingly drawn to the study of causality of criminal behavior and problems liability if the determining of other forms of communication. The philosophical category of causality is the basis of doctrinal justification of criminal law

grounds of criminal responsibility for the crime. Category causality is general in nature and related to the problem of freedom and responsibility. Obviously, in these philosophical positions contained justify the importance and uniqueness of the category of causality in criminal law theory. Criminal law at this stage needs to clarify and deepen knowledge of the philosophical category of causality.

Establishing causation is essential to the reasoned bringing the perpetrator to justice, which is why criminal law science is destined to appeal to philosophical categories, including determination, cause, consequence, freedom and so on. By the present criminal law in such a position prevails: the question of causal link – a general philosophical questions, and only on the basis of general philosophical views, it can be resolved in the criminal law. Criminal law does not solve the problem of causality and responsibility, so do not create much notion of causation independent of the philosophical concept of causality.

However, it should accept that criminal law has its own separate subject, so use categories and concepts of other sciences unchanged and unsuitable for their tasks can not form.

In addressing directly the relationship between the concepts analyzed most of the philosophical concepts of causality based on the fact that causality is the main and special form of determination by nature – that one event (cause) creates another (effect) under certain conditions. Causality is smaller than the notion of determinism, though its basic form, because almost by chance early twentieth century idea of determinism reduced to causality.

In philosophy and criminal law cases are mixing categories determinism and causality. The concept of determinism and causality content is not synonymous, so use them as identical not appropriate either in philosophy or in criminal law.

In the philosophy of the resulting scientific knowledge held to recognize the evolution of causality only form of determinism to its isolation as the main form, but not alone. This is an active causal disclose the nature of the determination. In modern criminal law science prevailing understanding of causality as the main form of determinism.

Traditionally and in modern conditions of criminal jurisprudence dominant position is that the basis of criminal law understanding of causation must be philosophical doctrine of causality as the doctrine of objective laws of nature and society.

Key words: causality, determinism, criminal liability, evolution, activity, result, communication.

УДК 341.44

А. С. НЕРСЕСЯН,
кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИДАЧІ ОСОБИ НА ПІДСТАВІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ОРДЕРУ НА АРЕШТ

У статті автор розглядає основні правові аспекти застосування європейського ордеру на арешт у кримінальному провадженні. Зокрема, автор визначає поняття міжнародного розшуку як спеціальний вид розшуку в кримінальному провадженні. Встановлено порядок і підстави взаємодії національних правоохоронних органів України із Міжнародною організацією кримінальної поліції Інтерпол. Визначено правові підстави та порядок видачі особи на підставі європейського ордеру на арешт.

Ключові слова: кримінальне провадження, ордер на арешт, затримання, видача, екстрадиція.